

WORKS TO CONTINUE ON THE BUILDING OF THE CHURCH OF ST. SAVA

Aleksandar Deroko

Aleksandar Deroko, a member of the Academy of Sciences and Arts, one of the witnesses and participants in the first works of building the church dedicated to St. Sava and an active consultant for the works that should finish the church, sets out the chronology of this undertaking. In 1894 a decision was made that by building a church the 300th anniversary of the burning of the relics of St. Sava on Vračar in Belgrade should be commemorated. At first a small church was built in 1895 and next year a society, headed by the metropolitan of the Serbian Orthodox Church, was founded to support the erecting of a large church. A competition for the project of the church was announced in 1904 but it did not succeed. The second, announced in 1927, resulted in decision that the project should be carried out by the architects Bogdan Nestorović and Aleksandar

Deroko, who won the second prize, because the first one was not awarded. Building works started in 1935 and the church was constructed up to a height of 12 meters. The war of 1941 discontinued further building. (The author gives data of the choice, supplies and dressing of marble used in this part of the church. It was extracted in the Venčac quarry in Yugoslavia and in Carrara and Lago Maggiore in Italy, but some Jablanica granite was also procured for the façade).

The author describes this church, its interior and exterior inspired by Byzantine influence and medieval Serbian art. All the basic plans and static calculations, which would enable further work, have been preserved. Aleksandar Deroko, the author of this essay, put the plans to a safe place and took care of them during the period of occupation.

ТРГОВИ БЕОГРАДА

У плану града Београда издатом 1984. године записана су имена седам тргова: Трг Димитрија Туцовића, Трг Републике, Трг Маркса и Енгелса, Студентски трг, Трг братства и јединства, Трг ослобођења и Шумадијски трг.

Да ли су побројани простори Београда тргови само номинално или представљају стварне елементе урбане структуре града и градске просторе на којима се одвија знатан део јавног живота?

Могу ли својим димензијама, односом просторних елемената и функцијом номинални тргови Београда да се сврстају у урбани форму коју називамо тргом или сути простори града названи погрешним именом? Пол Цукер констатује: „Данас и у мањим и у већим градовима постоје „тргови“ који су као такви назначени у плановима, а заправо ради се само о празним просторима унутар сплета улица. Од осталих градских површина се разликују утврдико што на њима нема никаквих изграђених објеката... За трг постоје три просторно одређујућа елемента: низ околних структура, пружање подне равни и имагинарна сфера небеског свода. Облици ова три елемента су, наравно, у највећој могућој мери одређени тродимензионалним габаритом трга... Ипак сам празан простор не ствара никакав тродимензионални утисак“.¹

Готово пре сто година Камило Зите износи истоветно мишљење: „Данас се обичан празан простор који је настао тиме

што један блок није изграђен назива тргом“.²

Могу ли се ове констатације односити и на тргове Београда?

Трг Димитрија Туцовића

Бранко Максимовић је 1933. године писао: „Саобраћајно раскршће „Славија“ мада се од многих сматра као трг са својих 7 саобраћајних праваца, од којих 6 има трамвајске пруге, био је и остаће и на даље само један важан и жив саобраћајни чвор, који ће, с обзиром на померање центра Београда, бити из дана у дан све више оптерећен...“³

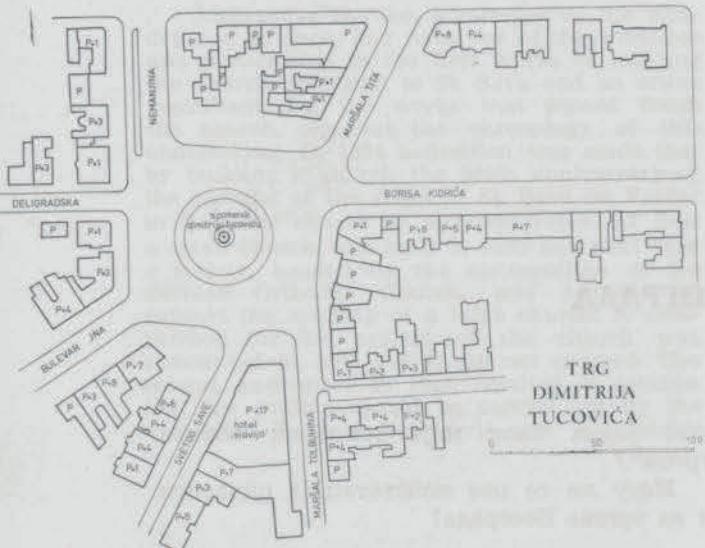
Предвиђања из 1933. године су се у потпуности обистинила.

На трг Димитрија Туцовића улази седам улица: Маршала Тита, Немањина, Делиградска, Булевар ЈНА, Светог Саве, Маршала Толбухина и Бориса Кидрича. Кроз пет улица пролази јавни градски саобраћај: Улицом Маршала Тита аутобуски и тролејбуски, Немањином трамвајски, Булеваром ЈНА трамвајски, аутобуски и тролејбуски, Улицом маршала Толбухина аутобуски и тролејбуски, Улицом Бориса Кидрича трамвајски и аутобуски. Трг Димитрија Туцовића је изразито транзитни саобраћајни чвор. „Од укупног броја возила који пређе Славију само се 9% задржи на ширем подручју трга, а 91% транзитира... У јутарњем вршном часу (07—08 час.) опте-

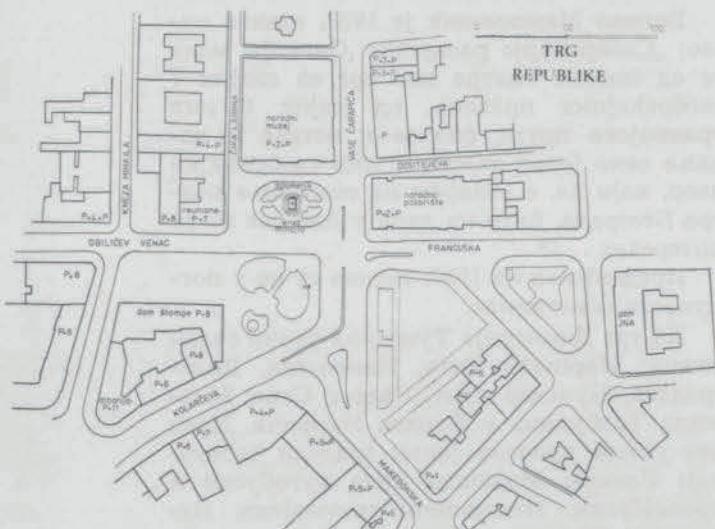
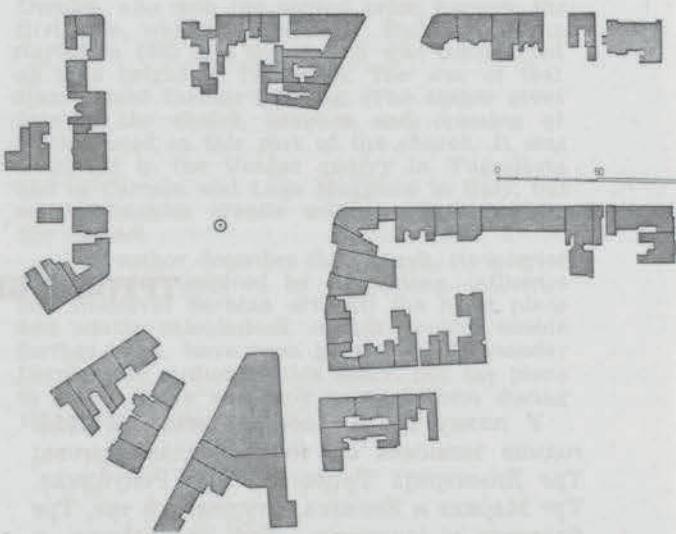
ређење чвора износи око 3.600 возила/час. Тргом пролази 16 линија ЈГС-а. У јутарњем вршном часу тргом прође 218 возила ЈГС-а која довезу око 16.000 путника.⁴⁴

„и им узаемним контактима, пружајући им заклон од саобраћаја и ослобађајући их напетости јурења кроз мрежу улица“.⁵

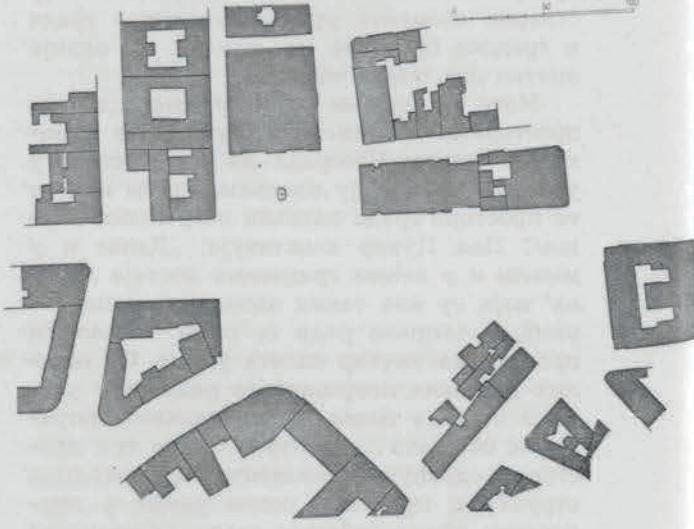
Једини простори овде намењени пеша-

Trg Dimitrija Tucovića — постојеће стање 1980. — однос изграђених и неизграђених простора
Trg Dimitrija Tucovića — state existing in 1980 — relation of built-up areas to those non-built-up

Trg Republike — постојеће стање 1984. — однос изграђених и неизграђених простора

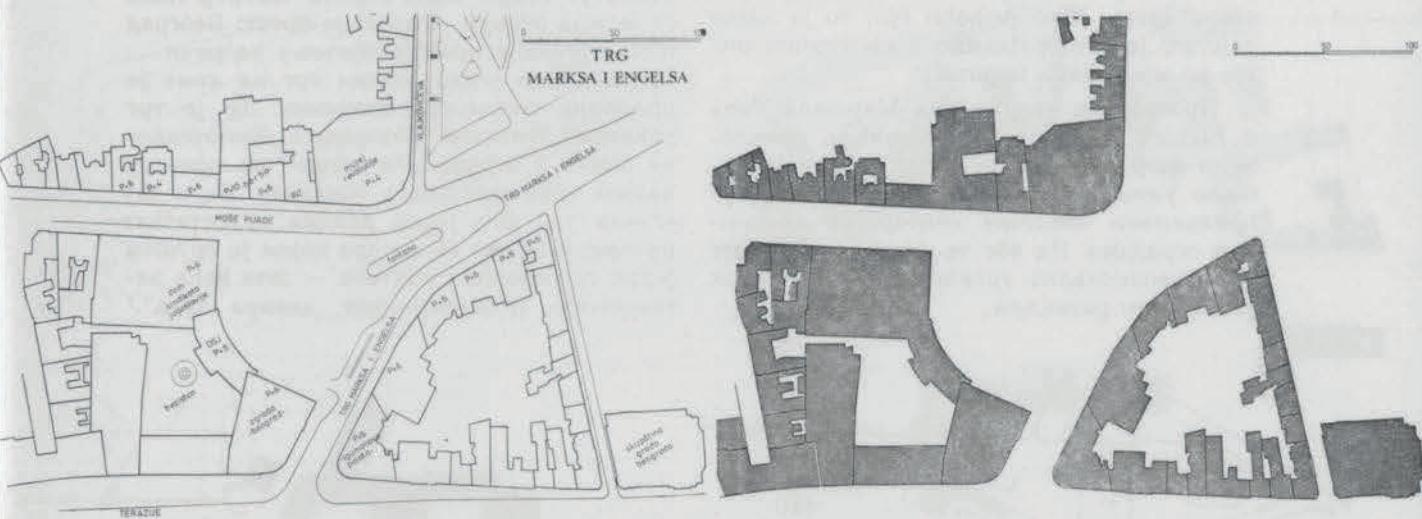
На овако саобраћајем оптерећеном простору не могу се остварити „психичке и психолошке функције тргова... да образују састајалиште за људе, хуманизирају-

цима су тротоари улица које излазе на трг.

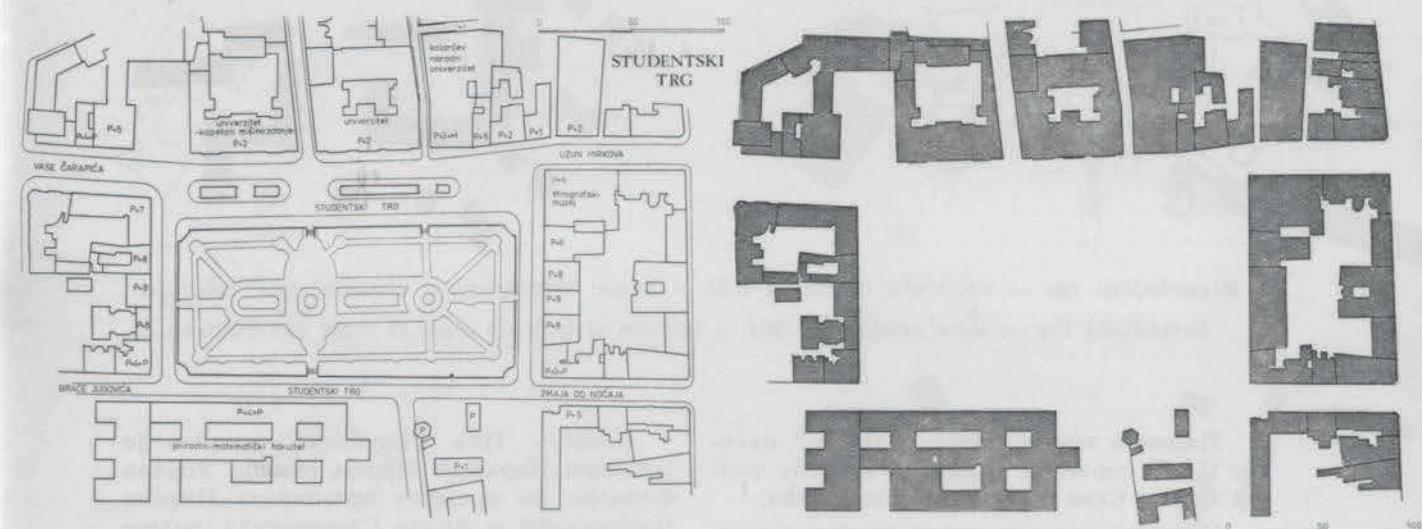
Поред нејасне функције нејасни су и просторни концепти Трга Димитрија Туцовића. Уколико је функција трга саобра-

ћајна, то је у дубокој колизији са местом на које су пренети посмртни остаци и подинута биста Димитрија Туцовића у средини овог простора. Кружном острву заса-

Величина споменика као централног репера је у диспропорцији са величином трга. Споменик је висок око 4 метра, постављен у среду саобраћајног чвора чије се просторне

Trg Marksa i Engelsa — постојеће стање 1984. — однос изграђених и неизграђених простора
Trg Marksa i Engelsa — state existing in 1984 — relation of built-up areas to those non-built-up

Студентски трг — постојеће стање из 1984. — однос изграђених и неизграђених простора
Studentski Trg — state existing in 1984 — relation of built-up areas to those non-built-up

ћеном цвећем, величине око 50 метара, у чијем је центру споменик, немогуће је прићи од интензивног саобраћаја, па је тај простор за пешаке неупотребљив.

градиће крећу од 110 до 120 метара, што споменик чини неприметним.

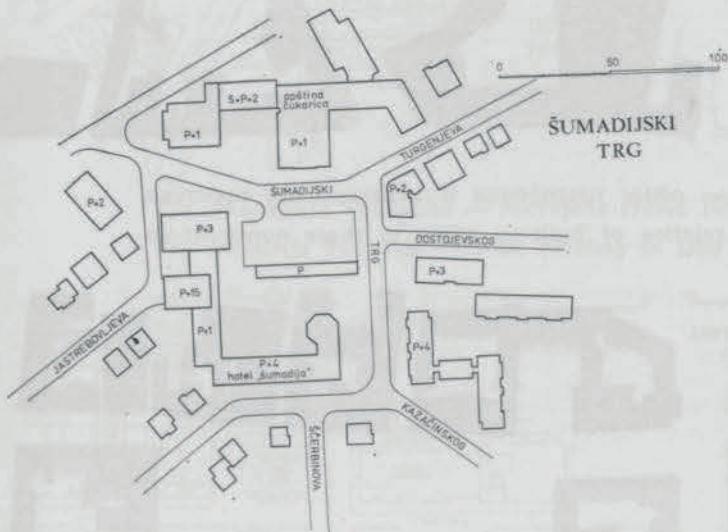
Зграде које окружују овај простор углавном имају приземље и приземље и

један спрат. Димензије објекта у односу на ширину и дужину отвореног простора који окружују, као и њихово, међусобно дејство, у таквој су несразмери да се не може говорити о тродимензионалном простору трга. „Што је већи трг, то је мање дејство, јер се грађевине и споменици више не моту њиме мерити“.⁶

Простор на углу улица Маршала Тита и Бориса Кидрича је неизграђен, привремено затрављен, а на левој страни Немањине улице, на улазу у трг, изграђен је привремени занатски центар, са приземним зградама. На обе те стране не постоје тродимензионалне границе простора и он је потпуно разваљен.

Трг Републике

„На питање који су тргови у Београду најприкладнији за подизање споменика, веома је тешко дати онакав одговор како се можда очекује. Разлог је прост: Београд нема тргова у правом значењу те речи... Београд има један једини трг на коме је правилно постављен споменик: То је трг уоквирен зградама Позоришта, Хипотекарне банке и зграде „Реунионе“ на коме се налази споменик кнезу Михаилу. Па и тај једини трг има један велики недостатак: празнину од око 60 метара којом је срушен један од основних захтева — што већа затвореност архитектонског оквира трга“.⁷

Шумадијски трг — постојеће стање из 1984. — однос изграђених и неизграђених простора
Sumadijski Trg — state existing in 1984 — relation of built-up areas to those non-built-up

Највиша зграда, хотел „Славија“, висине П+17 спратова, налази се на углу улица Светог Саве и Маршала Толбухина.

Смештен устрани, изван осовина улица, ван свих могућих осовина простора и мимо главних визура и праваца кретања, без обзира на своју висину, овај хотел се не може сматрати доминирајућом грађевином која усмерава просторне односе трга.

Тако формиран простор око споменика Димитрију Туцовићу не може се сматрати тргом.

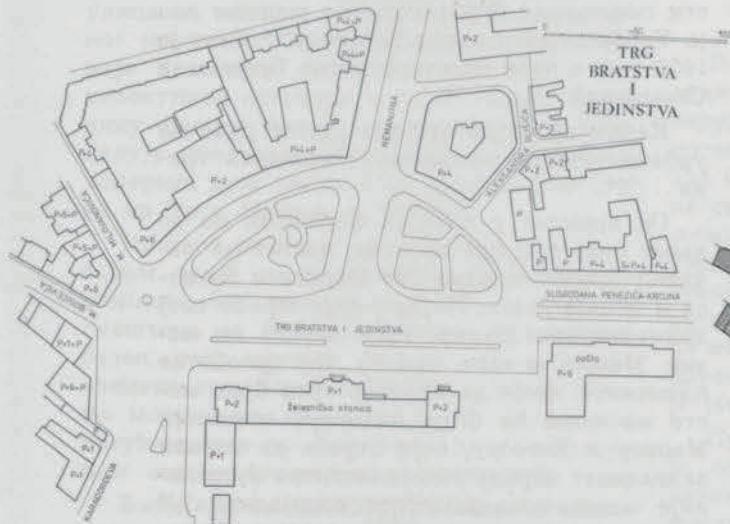
Простор Трга Републике оивичен је зградама Народног Музеја (бивша Управа фондова, по пројекту архитеката Николе Несторовића и Андре Стевановића, подигнута 1903. године), Народног позоришта (саграђеног 1869. године по пројекту Александра Бугарског), објектом ЗОИЛ „Дунав“ (пројекат архитекте Иве Куртовића, подигнут 1973. године), зградом у Коларчевој бр. 1, палатом „Дома штампе“ (подигнутом 1958. године, по пројекту Ратомира Ботојевића) и пословном зградом на Обилиће-

вом венцу бр. 30 (бивша зграда „Реунионе“, грађена од 1929. до 31. године).

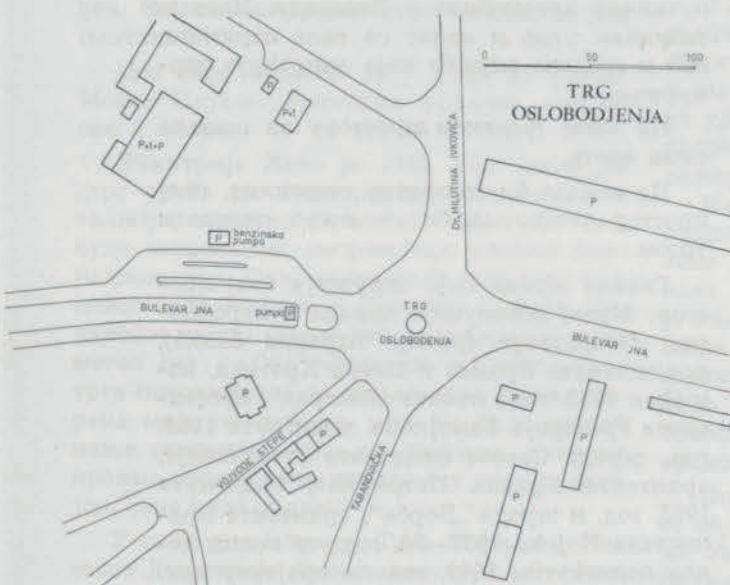
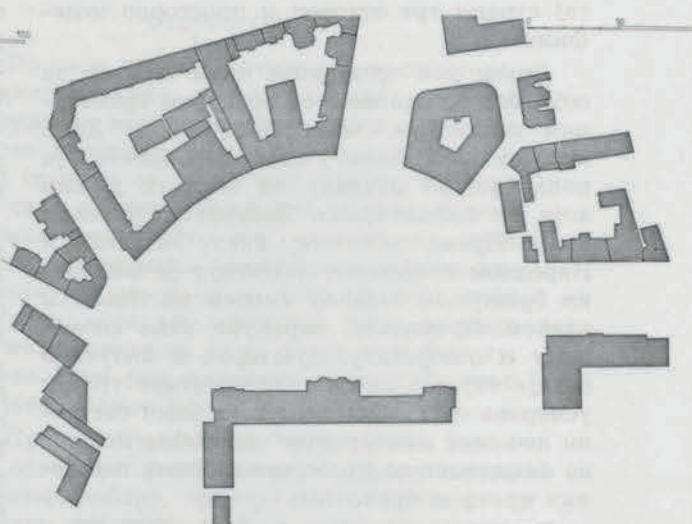
Улицама Ваче Чарапића, Македонском, Коларчевом и Обилићевим венцем простор

и Коларчевом пролазе аутобуске и тролејбуске линије јавног градског саобраћаја.

Између Народног позоришта и Македонске улице, од Васине ка Дому ЈНА,

Trg братства и јединства — стање из 1984. — однос изграђених и неизграђених простора
Trg Bratstva i Jedinstva — state existing in 1984 — relation of built-up areas to those non-built-up

Trg oslobođenja — постојеће стање из 1984. — однос изграђених и неизграђених простора
Trg Oslobođenja — state existing in 1984 — relation of built-up areas to those non-built-up

трга је подељен на неколико делова који ни просторно ни обликовно не чине целину. Улицама Ваче Чарапића, Македонском

формиран је парк који се сматра саставним делом Трга Републике. У просторном смислу парк је Васином улицом потпуно

одсечен од трга. Парк је у паду од Трга Републике ка Дому ЈНА, тако да се са трга не сагледава. Својим зеленилом овај парк не чини могући оквир трга, већ је на тој страни трг отворен и просторно недефинисан.

Други део трга, који чини целину за себе, без ближе везе са основним просторним концептом, чини простор од Дома штампе до Васине улице. Тај простор је поплочан, за разлику од осталих делова који су асфалтирани. Засађен је дрвећем брезе. Према споменику кнезу Михаилу и Народном позоришту подигнут је вештачки брежуљак засађен ниским растињем и цвећем. Брежуљак, окрећући леђа споменику и позоришту, просторно и визуелно одваја тај део од осталог простора трга и усмерава га ка фонтани која чини саставни део овог „ишчашеног“ ансамбла незгодно смештеног на правцима главних пешачких кретања преко трга.

Трећи део Трга Републике чини простор окружен пословном зградом (бивша „Реунионе“), Народним музејом и Народним позориштем. Испред Народног музеја, неки метар померен од осовине главног улаза у музеј ка позоришту, постављен је споменик кнезу Михаилу (подигнут 1882. год., рад италијанског вајара Енрика Пација).

Овај део трга, ослобођен саобраћаја, са зградама Музеја и Позоришта које су својим димензијама у пропорцији са величином отвореног простора, иако притиснут нескладно одмереном архитектуром пословне зграде, ипак је највреднији део Трга Републике.

Зграде које уоквирују овај део трга стварају јасно дефинисан простор у чијој се осовини налази споменик. Иако чини само петину његове површине, овај део доминира целим простором Трга Републике.

Трг Маркса и Енгелса

Трг Маркса и Енгелса настао је педесетих година овог века и „његово архитектонско-урбанистичко решење је резултат дугог рада на урбанистичком решавању комплекса града почев од Трга Републике па до Ташмајданског парка. Урбанистично-архитектонски, трг представља један компромис између савремених гледања и псеу-

до-схватања са већим уступцима овим другим. Ово је последица, у првом реду, карактера архитектуре постојећих објеката који су због своје материјалне вредности поштовани. Урбанистичко решење дао је Урбанистички завод Београда⁸. Тако је 1956. год. о овом простору писао Братислав Стојановић.

Какви су резултати тог „дугог рада на урбанистичком решавању комплекса града...“?⁹

Од времена у коме је формиран па до данас овај градски простор, настао на расчлању улице назване Трг Маркса и Енгелса и Улице Моше Пијаде, није мењао свој архитектонски оквир. Није мењао ни назив. Мењао је само намену. Од првобитне племените идеје да простор трга буде место на коме ће бити подигнут споменик Марксу и Енгелсу, који „треба да изрази захвалност народа социјалистичке Југославије оснивачима модерног социјализма“,¹⁰ отишло се у сасвим другу крајност. Данашња намена, званично призната и друштвено верификована, чини Трг Маркса и Енгелса највећим отвореним паркингом за путничке аутомобиле у Београду. Постоје званичан улаз и излаз са овог паркинга, као и градска служба која наплаћује паркирање.

На овом градском простору за пешаке нема места.

Па и када би се вратио пешацима, овај простор тешко да би се могао сматрати тргом.

Главне зграде које окружују овај простор: Музеј револуције народа и народности Југославије (раније Аграрна банка), пројектаната Бранка и Петра Крстића, изграђен 1932. год., палата „Београд“, пројектанта Грегорија Самојлова, подигнута 1938. год., зграда Савеза синдиката Југославије, архитекте Бранка Петрићића, подигнута 1953. год. и зграда „Борбе“, архитекте Бранислава Којића 1937—39. год., са новим делом подигнутим 1949. год. по пројекту арх. Александра Секулића, иако ујединачених висина главних венаца — услед великих међусобних растојања и неодређених просторних односа формирају један недефинисан слободан простор.

Растојања од 25 метара између зграда које чине оквир улица Трг Маркса и Ен-

гелса и Моше Пијаде, сагледавање пуне ширине пресека тих улица са главних пешачких токова, правци рачвања који усмешавају целокупан простор дуж праваца тих улица — чине да изостаје утисак просторног јединства. Зграде Синдиката Југославије и палате „Београд“, иако су у оси целокупног простора и чине главну и једину фасаду трга, и поред своје величине делују изоловано. Пешаци су у кретању усмерени дуж улица које пролазе поред, а не ка Тргу Маркса и Енгелса.

На овом простору неодређеног облика, у самом врху, на најужем делу, стешњена улицама, без слободног простора уоколо, смештена је фонтана-базен. „Продужени базен, пак, пружао би као специфичан елемент повољне могућности рефлексовања монумента, као и допуну у ванредним могућностима за оперисање у одговарајућим светлосним-ноћним-ефектима.“¹¹

Базен је, на жалост, све што је изведено од првонаграђеног рада на конкурсуса за споменик Марксу и Енгелсу из 1955. год. Данас је, да слика буде још тужнија, уз зграду „Београд“ и према улици засађен, без икаквог просторног концепта, ред платана.

Цео овај простор је у паду ка улици Моше Пијаде. Висинска разлика износи око 2 метра.

Димитрије Леко је 1955. год. писао да „трг треба да буде раван, што хоризонталнији, односно да нагиб, ако га и има, буде минималан, неприметан, сасвим неупадљив оку. Овај услов није испуњен код новог трга Маркса и Енгелса. Пад ка Дечанској улици (данас Моше Пијаде) је приметан сад... Ово негативно својство новог трга потенцирано је чињеницом да пад терена није по дубини, што би било нешто мање приметно, него по ширини, односно правац косине сече главну осу трга и тиме још јаче пада у очи“.¹²

У свом разматрању Трга Маркса и Енгелса Димитрије Леко закључује: „Он баш на овом месту не може да пружи представу једног архитектонски обликованог простора: није хоризонталан, није затворен, величина му није у складу са зградама које га окружују а облик му је неодређен. Укратко: он није онај унутрашњи градски трг који архитектонски обликован тре-

ба да је сличан једној великој свечаној градској дворани која место таванице има небески свод“.¹³

Студентски трг

По свом облику, затворености простора, архитектонском оквиру зграда које га окружују, величини, Студентски трг би се могао сматрати понајвише правим тргом. Тај простор се јасно, као белина, оправда на свим картама Београда: „Стара, велика пијаца београдска, коју видимо на свим картама Београда, цивилним и војним, почевши још из средњег века. А неки мој другови, који ову материју боље познају од мене, мисле да је ту негде, или баш ту, морао бити још и римски форум“¹⁴ писао је 1961. године Ботдан Богдановић.

Простор Студентског трга, овакав какав је, одвајкада је намењен саставају људи, размени добара, продаји робе, живом разговору, пијачној свађи, уличној музизи, представљајући један од оних елемената „који заједницу чине заједницом, а не само скупом појединача“.¹⁵

Уоквирен зградама Универзитета, Етнографског музеја, пословним и стамбеним објектима, простор трга може се поделити у два дела. Горњи део, у продужетку Васине улице, хоризонталан је и чини део тога испред старијих зграда које су највреднији оквир овог простора.

Капетан-Мишино здање, саграђено 1863. године по плановима чешког архитекте Јана Неволе у стилској мешавини елемената готике, романтике и ренесансе, прва је палата у српској архитектури. Зграда је више од једног века намењена наставним функцијама. Иза њених фасада прво је била смештена Велика школа, потом Филозофски факултет, а данас Ректорат Београдског Универзитета.

Поред Капетан-Мишиног здања налази се објекат Новог Универзитета (данас зграда Универзитета), подигнут у стилу помпезног академизма од 1923. до 1927. године, по пројектима Петра Гаџића.

Трећа зграда која са две наведене доминира горњим оквиром Студентског трга је Коларчев народни универзитет. Зграда је подигнута од 1929. до 1930. по пројекту Петра Бајаловића са карактеристикама разних стилских токова.

Простор испред ових зграда широк је 40 метара и према парку се завршава масивном и монументалном оградом са две капије које воде у парк. На средини, између зграда Универзитета и ограде парка, налазе се два издужена острва са дрвећем. Богдан Богдановић је 1961. године писао: „Са Студентског трга треба уклонити оно болешљиво никад достасало дрвеће. Ово дрвеће није порасло ни сантиметар од како га ја знам, а знам га већ прилично“.¹⁸

Улицом између овог дрвећа и зграде Универзитета тече јак аутобуски и тролејбуски саобраћај. Другом половином простора, од дрвећа до ограде парка, користе се аутобуси градског саобраћаја као аутобуским терминалом и почетном станицом. Тако је цео овај простор узурпiran и представља стајалиште и окретницу јавног градског саобраћаја.

Други део Студентског трга, чији је скок терена сакривен иза масивне армиранобетонске ограде, представља парк у паду. Парк је од Васине према улици Браће Југовића у паду преко 5%. Између платоа испред зграда Универзитета и парка не постоји никаква просторна веза. Кроз ограду и две капије парк се не сагледава са горњег равног дела трга.

Одвојен масивном оградом и саобраћајним улицама од архитектонског оквира зграда које га окружују, парк чини ограђену целину за себе, која не може да буде сједињујући елеменат околних вертикалних структура.

Са доње стране оквир Студентског трга чини тешка, строга и хладна универзитетска зграда Природно-математичког факултета.

Сваки од наведених простора чини целину за себе. Пера Ј. Поповић је 1928. године писао: „Уопште цела је концепција за уређење овога сквера погрешна, јер место да се види зеленило, виде се архитектонске и обичне ограде. Ово ће се још јаче осећати кад се цео трг изида архитектонски, у коме ће зеленило бити заграђено“.¹⁷

Трг братства и јединства

Овај трг се простире испред главне железничке станице у Београду. У основици полукружног простора, на положају којим се завршава перспектива Немањине ули-

це, налази се железничка станица подигнута 1884. године. Око ње, на линији полу-круга радијуса 120 метара, смештене су зграде које заједно са њом формирају простор назван Трг братства и јединства. „Трг испред Железничке станице (Вилсонов трг) створио је Леже* убодом шестара у главни улаз у вестибил и описивањем кружне линије од 120 m радијуса. Можда је сматрао да је то за Београдовољно, а можда и није могао дати нешто боље, што је да-нас уосталом свеједно“.¹⁸

Станична фасада у дужини од 130 метара окренута тргу недовољна је да затвори, ограничи и формира простор који је ту, у основици полуокруга, широк 250 метара.

Немањина улица, која води ка главном улазу у станицу, има ширину регулације 38 метара, тако да се губи утисак да улица улази у затворени простор трга.

Регулација улице Слободана Пенезића Крчуна износи 40 метара, па је простор отворен и недефинисан и на тој страни, ка главној пошти, поготово што се преко пута поште, у Улици Слободана Пенезића, односно на месту њеног уласка у трг, налазе приземне стања.

Зграде на линији полуокруга насупрот станице су различите висине и превише удаљене од ње, тако да потпуно изостаје њихов међусобни утицај, као и утисак јединственог простора. Између тих зграда и станице налазе се два сквера неодређеног облика. Око сквера ближег Карађорђевој улици круже трамваји, којима он служи као окретница. Други сквер ближе пошти испресецан је недефинисаним, широким асфалтираним стазама, потпуно без дрвећа и затрављен на местима где је преостало нешто земље.

Испред железничке станице пролазе трамвајске шине и аутобуске линије у свим правцима, тако да уз неописиву гужву путника и возила овај простор постаје нова станица под ведрим небом.

Како је једном једноставно написао Есгдан Богдановић — „Трг пред станицом:

* Едуард Леже — париски архитект који је средином прве половине XX века постао директор Техничке управе Београда, започео се радовима на реконструкцији Београда под његовом управом.

то је само трг пред станицом, а такви су ретко када и ретко где прави тргови, мада их трговима радо и сувише често називају".¹⁹

Шумадијски трг

На правоугаоном простору који су формирале околне улице и који се зове Шумадијски трг, педесетих година овог века била је смештена пијаца.

Каснијим интервенцијама, градњом, затварањем старих и просецањем нових улица простор је попримио недефинисан облик, а улице изгубиле свој логичан ток. Изград-

њом околних зграда и хотела „Шумадија“ је претворен у економско двориште хотела са гаражом и паркингом. Овај простор није трг.

Трг Ослобођења

Овај простор није трг нити је то икада био. То је најобичнија саобраћајна окретница око које су на разноразним странама, на празним просторима, без реда смештена складишта, сервиси и бензинске пумпе. Ти објекти раштркани око окретнице не чине оквир овом простору који се погрешно назива трг.

ЛИТЕРАТУРА

1; 5; 15;	Пол Цукер, <i>Град и трг — фрагменти из књиге Paul Zuckera Town and square, „Комуникације“ 1982/1, у издању Центра за планирање урбаног развоја.</i>	10;	Из расписа конкурса за споменик Марксу и Енгелсу, Урбанизам Београда, бр. 66/67.
2; 6;	Камило Зите, <i>Уметничко обликовање градова</i> , Грађевинска књига, Београд, 1967.	11;	Из текстуалног дела првонаграђеног рада за споменик Марксу и Енгелсу архитекте Хранислава Стојановића, Урбанизам Београда, бр. 66/67.
3; 7; 18;	Бранко Максимовић, <i>О трговима Београда, 1931</i> , из књиге <i>Идеје и стварност урбанизма Београда</i> , издање Завода за заштиту споменика културе града Београда, 1983.	12; 13;	Димитрије Леко, <i>Осврт на нови трг Маркса и Енгелса</i> , Урбанизам Београда, 1955, бр. 66/67.
4;	<i>Детаљни урбанистички план подручја Славија</i> , Урбанизам Београда, бр. 55.	14; 16; 19;	Богдан Богдановић, <i>О београдским трговима</i> , Урбанизам Београда, 1961, бр. 66/67.
8; 9;	Братислав Стојановић, <i>Споменик Марксу и Енгелсу у Београду</i> , Урбанизам Београда, 1956, бр. 66/67.	17;	Пера Ј. Поповић, <i>О техничким радовима у нашој комуналној политици: Уређење Београда</i> , Урбанизам Београда, 1928, бр. 66/67.

BELGRADE SQUARES

Milan Šćekić

In the plan of Belgrade from 1984 have appeared seven squares: Trg Dimitrija Tucovića, Trg Republike, Trg Marksа i Engelsа, Student-ski Trg, Trg Bratstva i Jedinstva, Trg Oslobođenja and Sumadijski Trg.

The aforesaid areas in Belgrade are squares by name only. As to the spacially defined elements, and as far as the contents and function are concerned, these areas are in complete collision with the purpose of a square which is one of basic typological elements of the urban space where a good deal of public life develops.

Designed partially, without complete and planned observing the space determined by traffic, by the pulling down of some buildings, empty spaces and functions contrary to the purpose of the square, these places, situated within the network of streets, cannot be considered squares.

Belgrade has not, it neither have ever had a completely planned and built up urban segment which, according to the spacial elements, contents and function, can be considered the square.